

Ольга Захарчук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

РАБСТВО В КРАЇНАХ ПЕРЕХІДНОГО ТИПУ ТА ДОСВІД УКРАЇНИ

Olga Zakharchuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

SLAVERY IN THE COUNTRIES OF TRANSITION TYPE AND EXPERIENCE OF UKRAINE

The basic forms of the slavery in the countries of transition type are analysed in the article and the place of Ukraine was determined. It is emphasized that in the countries of transition type slavery has mostly moral and legal sense, when the post-industrial society stage is being added by the spiritual context. The author distinguished the basic forms of slavery typical for the countries of transition type. It is human trafficking which as a result has forced labor, sexual exploitation, forced marriage, debt bondage. It is noted that manifestation of these forms of slavery is associated with low economic development. In Ukraine slavery has both moral and legal, and spiritual and psychological basis. Ukraine is among the countries - suppliers of "live goods", or the transit countries, because through its territory slaves are transported, mostly from the East to the West and the country of destination where people from less developed countries fall into slavery in Ukraine.

Key words: slavery, human trafficking, forced labor, sexual exploitation, forced marriage, debt bondage.

Відомо, що кінець ХХ-початок ХХІ ст. характеризується трансформаційними процесами, які відображені в зміні економіки багатьох країн світу. Основним критерієм, який об'єднує країни, що розвиваються є відсталість та слабкий економічний розвиток, який в свою чергу характеризується низьким розвитком продуктивних сил. Така економічна відсталість обумовлена історично, і це пов'язано із відсталістю в момент колонізації країн Азії, Африки та Латинської Америки. Колоніальне минуле залишило помітний відбиток в економічній, політичній та культурних сферах життя країн «перехідного типу». Характерне переважає натурального виробництва, традиційне сільськогосподарське та сировинне виробництво після незалежності змінюється індустріальними способами виробництва, тобто, поєднуються доіндустріальний та індустріальний типи виробництва. Для прикладу, серед найменш розвинутих, для яких характерні низькі, більше того періодично негативні темпи зростання, переважає аграрний спосіб виробництва, але він не в змозі забезпечити потреби в межах власних кордонів у продовольстві.

Більше того, колоніальне минуле цих країн вплинуло на ескалацію агресії у взаєминах між людьми, у вигляді нелегальної експлуатації. Сучасні соціологічні дослідження доводять, що для країн перехідного типу найбільш характерними є елементи класичного рабства. Адже, найчастіше під його загрозу потрапляють саме громадяни країн зі слабким розвитком економічної системи, більше того, в значних масштабах рабство існує в межах самих цих країн, що є також наслідком тривалого колоніального минулого. Крім цього, характерний стрімкий приріст населення, при низькому економічному потенціалі спровокував потрапляння фінансових систем цих країн у "пастку" міжнародного кредитування. Таким чином, з'являється нова форма поневолення, однак вже у глобальних масштабах, яка набуває колективного характеру: економічно відсталі країни перетворюються на фінансових рабів міжнародних структур.

На даний час рабство офіційно заборонено у всіх державах світу. Останні заборони на володіння рабами і використання рабської праці була введена в таких країнах як Ємен, Оман, Мавританія, Непал. Проте воно фактично продовжує своє існування, незважаючи на те, що знаходить всенародний осуд та переслідується за законом, і діють існуючі на сьогоднішній день групи такі як El Nog («вільні люди»), In'itay («для звільнення»), та SOS Esclaves («SOS раби»), мета яких є мінімізація даного явища. Продовження існування цього явища у вище зазначених країнах

пов'язано вагомим чином зі скрутним становищем збіднілого населення. Навіть звільнення багатьох від рабської кабали не гарантує їм покращення життя. Декотрі змушені залишатися у свої господарів, зберігаючи статус підневільної робочої сили.

Історично найбільш масовим проявом работоргівлі, тобто продажу і купівлі людей був вивіз людей з Африки. І по сьогодні образ раба асоціюється із чорношкірою людиною. Сегрегація людства за расовою ознакою пов'язана, перш за все, з епохою географічних відкриттів та феноменом колонізації. Адже, з самого початку колонізаційна політика передбачала жорстку дискримінацію за расовою ознакою. Наприклад, у США тривалий час існувало обмеження на законодавчому рівні прав чорношкірого населення.

Втім, сучасна работоргівля безпосередньо не пов'язана до тієї чи іншої раси. Попри це, лідируючі позиції в рейтингу рабства складають країни перехідного типу. Не кращою залишається і ситуація на пострадянському просторі. Адже попри юридичну заборону рабства, даний феномен зберігається в трансформованій формі свого існування. «Рабство – це крайня форма нерівності, за якої одні люди є в буквальному сенсі власністю інших»¹.

У багатьох дослідницьких джерелах наголошується на тому, що у сучасному світі можна виокремити п'ять основних форм рабства, суб'єкти яких змушені працювати проти своєї волі, або не в змозі відмовитися від роботи: примусова праця, кабальна чи боргова праця, сексуальне рабство, дитяче рабство та домашня прислуга².

При чому, практики постсучасного рабства досить різноманітні, тобто йдеться про торгівлю дітьми, дитячу проституцію та порнографію, експлуатацію дитячої праці, заподіяння статевої понівечення дівчаткам, використання дітей у збройних конфліктах, боргову кабалу, торгівлю людьми і людськими органами, експлуатацію проституції і деякі види практики, що використовуються в умовах апартеїду та колоніальних режимів³.

Таким чином, традиційне визначення рабства, яке передбачає його розуміння як стану цілковитої несвободи, повної залежності, тотальної підкорюваності і дискримінації, відсутність автономії і свободної волі, на високих щаблях суспільного розвитку вимагає уточнення, оскільки за умов індустріальних та постіндустріальних формацій рабство не зникає. Воно не тільки зберігає свою економічну природу на кшталт класичній формі у період рабовласницького суспільства, а й удосконалюється та еволюціонує.

На відміну від феномену класичного рабства, за яким раб поставав власністю господаря поруч із іншими знаряддями виробництва, постіндустріальне рабство характеризується прагненням до цілковитого психологічного поневолення суб'єкта зацікавленим у ньому контрагентом. Наприклад, виокремлюють такі форми сучасного рабства як віртуальне рабство, заангажованість речами та об'єктами тощо. Поряд із ними продовжують існувати і такі його класичні форми, які мають морально-правовий зміст: торгівля людьми, сексуальне рабство, примусова праця, примусовий шлюб, боргова кабала і багато інших. Варто зазначити, що між цими формами не існує чітких меж, оскільки одна й та ж сама людина може перебувати в кількох формах фактичної залежності.

Торгівля людьми є однією з головних проблем у світі, адже щороку збільшується кількість людей, які від неї страждають. Людей перетворюють на товар, який можна купувати та продавати. Останніми роками збільшується тенденція до зростання випадків торгівлею людьми як у відкритих, так і прихованих формах. Найбільш від цього страждають жінки. Більш того, жертвами торгівлі людьми стають і діти, щороку ця цифра зростає до 1,2 млн. дітей. Станом на 2011 рік, найбільш вразливими у торгівлі людьми є такі країни: Конго, Північна Корея, Саудівська Аравія, Іран. Більше того Україна державою-транзитом для примусової праці та сексуальної експлуатації, адже громадяни України складають значну частину живого «товару» на ринках Європи та Азії

Відомо, що торгівля людьми є одним із різновидів насильства щодо населення. Досить часто поняття «торгівля людьми» обмежується поняттям «торгівля жінками», в більшості випадків, це торгівля з метою подальшої сексуальної експлуатації.

Практика торгівлі людьми має довге історичне коріння – модальність работоргівлі. Але наприкінці ХХ століття торгівля людьми набула форми сучасного рабства. Її можна визначити як такі дії, які нелегальними, що здійснюються щодо людей з метою їх прибуткової експлуатації, з використанням примусу, насильства, погроз та інших видів тиску, внаслідок чого особа має

¹ Гидденс, Э. (1999). *Социология*. Москва: Эдиториал УРСС, 197.

² *Learn about Five Forms of Slavery*. <<http://freedomcenter.org/enabling-freedom/five-forms-of-slavery>>.

³ Права людини (1991). *Сучасні форми рабства. Виклад фактів No 14*. Нью-Йорк: ООН, 1.

скоритися.

Як було вже зазначено, виокремлюють такі сучасні форми торгівлі людьми, як торгівля з метою примусового виконання робіт, сексуальна експлуатація та примусовий шлюб. Офіційно близько 12 млн. людей у світі займаються примусовою працею. З них, мінімальна кількість осіб, які виконують роботи під примусом внаслідок торгівлі людьми, становить 2 450 000. Близько 20% випадків використання примусової праці і одна четверта випадків використання примусової праці, до яких причетні приватні агенти із працевлаштування, є результатом торгівлі людьми. Наведені дані залежні від регіону призначення, тобто місця експлуатації. Для прикладу, лідируючі позиції по експлуатації займають Азія і Тихоокеанський регіон, промислово розвинуті країни, Латинська Америка і Карибський басейн, Близький Схід і Північна Африка, Країни з перехідною економікою, Африка на Північ від Сахари, проте значний відсоток людей з цих регіонів є об'єктом торгівлі в інших регіонах, зокрема в промислово розвинених країнах.

Таким чином, на сьогоднішній день примусова праця є однією із класичних форм трудових стосунків, за яких одні використовують працю інших порушуючи їхні права, що досить часто супроводжується застосуванням сили та примусу до людини, з метою отримання прибутку.

Примусова праця – це грубе порушення прав людини та обмеження свобод людини в тому вигляді, в якому вони визначені у відповідних Конвенціях Міжнародної Організації Праці та інших міжнародних актах¹. Відтак, примусова праця – це така робота, яка виконується не добровільно, а за допомогою обману, шахрайства, залякування чи примусу. В стародавньому світі примусова праця була основою суспільного розвитку: «суспільство покоїться тут на примусовій праці як на існуючому фундаменті»². Що пізніше, із настанням буржуазної епохи, примусова праця змінилася завуальованим соціально-економічним примусом опосередкованим матеріальним заохоченням. Співвідношення «раб-пан» змінюється на «найманий працівник – власник засобів праці».

Отже, значний попит на нелегальних та дешевих працівників сприяє виникненню трудового рабства. Наприклад, у декотрих азійських країнах домашня прислуга стає жертвою рабської експлуатації. Навіть традиційне визначення слова «рабства» походить від старослов'янського слова «раб» чи «роб», під яким розумівся робітник, людина, що виконує господарську роботу. З появою ж рабовласництва під цим словом почали розуміти людину, яка виконує роботу примусово та перебуває у власності інших людей або організацій і яку можна розглядати як таку ж складову господарства, як і худобу чи знаряддя праці, продати, обміняти та вбити.

За підрахунками експертів більшу половину жертв трудового рабства становлять жінки, близько 55%. Значний відсоток у такій праці припадає на дітей до 18 років, він складає чверть від загальної кількості рабів. Лідируючу позицію у примусовій праці займають країни Азії – 9,4 млн людей. Наступними є Латинська Америка і країни Карибського басейну (1,3 млн людей). Серед людей, які потрапили до примусової праці переважають люди, які переживають складні життєві труднощі, в першу чергу, це люди, які мають важкі соціальні проблеми. На жаль, діти не є виключенням, адже вони є найбільш незахищені, щодо їхньої праці застосовуються всі прояви насильства.

Зазвичай дана форма експлуатації людини передбачає участь вербувальника (тобто посередника, перевізника), який матиме прибуток, від об'єкта торгівлі. Досить часто ним виступають агентства з працевлаштування, які використовують мігрантів для примусової, експлуаторської праці.

Сексуальне рабство тісно пов'язане із примусовою проституцією. Але на відміну від примусової проституції, яка приносить будь-яку, в тому числі фінансову вигоду, сексуальне рабство полягає в абсолютному контролі чи владі однієї людини над іншою. Примусова проституція є поширеною в країнах перехідного типу, в тому числі і в Україні. У Європі все число дівчат-проститутток українського походження щорічно зростає. Крім того, зростає кількісний показник сексуального рабства в межах самої України. Основну частину жертв складають вихідці із сільської місцевості та мало обізнані жінки, але закордон стають рабами переважно дівчата.

Якщо раніше торгівлю людьми пов'язували із жінками та дітьми, переважно з метою їх подальшої сексуальної експлуатації, то сьогодні вже зрозуміло, що предметом торгівлі може бути будь-яка особа.

¹ Глобальний альянс против принудительного труда: доклад Генерального директора МОТ на Международной конференции труда 2005 года (93-я сессия). <<http://www.un.org/ru/rights/trafficking/ilo.pdf>>.

² Маркс, К. (1955). Сочинения, том. 46, часть 1. Москва: Госполитиздат, 192.

В 20-х роках ХХ ст. було визначено ще одну форму рабства: до переліку видів рабства був доданий пункт «придбання дівчини, купуючи її, під виглядом виплати приданого, розуміючи, що не йдеться про звичайні шлюбні обряди»¹, тобто, примусовий шлюб.

Примусовим шлюбом виступає такий договір, за якого одна, або дві сторони вступили в шлюб не по своїй волі, а завдяки впливу третьої сторони. В більшості випадків в такий шлюб жінка вступає не добровільно. Виходячи із статистики, примусовий шлюб частіше за все поширений в країнах Південно-Східної Азії, Африки і на ближньому сході. В наслідок даного шлюбу під загрозу ставляться права людини, зокрема, порушується право на свободу укладення шлюбу. Оскільки даний шлюб не відповідає принципу свободи людини, він є визнаним ООН, як порушення прав людини². В примусовому шлюбі вибір роблять батьки чи опікун, на відміну від традиційних його форм, коли жінка робить добровільний обдуманий вибір.

Із розвитком економіки поширеною формою рабства стає боргова кабала. Дана форма є тісно пов'язаною із попередніми, а для значної частини населення дана форма є предметом першої необхідності. До форм боргової кабали відносять «кредит до зарплати», та найбільшою популярністю, особливо серед молоді, користуються кредитні карти. Така система «добровільних позик» змушує працювати на кредитора чи землевласника, щоб повернути борг. Крім того, значний відсоток кредиту може зобов'язати й протягом всього життя працювати на кредитора, з рештою борг може переходити і до дітей, що є відбитком феодальних відносин, коли діти могли розглядатися як джерело робочої сили. Вище вказана форма боргу від покоління до покоління продовжує існувати, за влучним зауваженням Бодрійяра тут праця уподібнюється до «відтермінованої смерті», а сучасний пролетарій - до справжнього раба³.

Таким чином, кредити є сучасною формою легального рабства. Особливістю якого є те, що боржник піддає себе кредитній залежності за власною волею, хоча в реальності вибір залишається невеликим.

Україні, як і багатьом країнам пострадянського простору, притаманне соціально-економічне явище рабства. На теренах українського суспільства дане явище має і духовно-психологічне підґрунтя і морально-правове. За останніми даними з офіційних джерел⁴, щорічно в Україні від дій работорговців страждає близько 117 тисяч людей, переважну більшість цієї статистики складають жінки та діти, які в більш ніж 85 % потрапляють в сексуальне рабство. На сьогоднішній день торгівля людьми, з метою подальшої сексуальної експлуатації людей є найприбутковішим тіншовим бізнесом та всесвітньою індустрією. В певній мірі це пов'язано із розвитком новітніх технологій, зокрема Інтернету, що нав'язливо збільшує вибір так званих «потреб» і сприяє негайному укладанню угоди.

Хоча спочатку торгівлю людьми пов'язували з жінками, дітьми та їх сексуальною експлуатацією, сьогодні суспільству вже стає зрозуміло, що предметом торгівлі може бути будь-яка особа незалежно від віку та статі. Уже сформувався глобальний ринок сексуального рабства. Прикро визнавати, але Україна, як і значна кількість країн Центрально-Східної Європи, має сумний і досить тривалий досвід втрати дівчат, які були вивезені за кордон і піддані різноманітним методам та формам експлуатації, найпоширенішою з яких є зайняття проституцією.

В останні роки Україна потрапила в число країн – постачальників жінок, торгівля жінками, вивіз їх за кордон шляхом обману набули широких масштабів. Україна в цьому аспекті виступає як країна-постачальник «живого товару»; країна-транзит, адже через Україну перевозять рабів, переважно зі Сходу на Захід; та країна призначення, тобто люди з менш розвинених країн потрапляють у рабство саме в Україні, щоправда, процент такого джерела сексуальної експлуатації є найменшим. Більш того, останнім часом зростає кількісний показник сексуального рабства в Україні, де переважно жертвами стають вихідці із сільської місцевості та малоосвічені та мало обізнані жінки. Однак, найчастіше дівчата стають рабами за кордоном.

Отже, попри втрату рабством інституціонального статусу воно і нині є соціально-економічним явищем, пов'язаним із перетворенням людини на засіб виробництва та отримання прибутку, втім

¹ The suppression of slavery (memorandum submitted by the Secretary-General to the Ad Hoc Committee on Slavery), документ Организации Объединенных Наций ST/SPA/4 (1951 год.), стр. 31.

² Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207>.

³ Бодрійяр, Ж. (2000). *Символический обмен и смерть*. Москва: Добросвет, 104.

⁴ *International Labour Organisation*. <<http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/lang--en/index.htm>>.

опосередковане застосуванням так званих модерних «технологій», враховуючи механізми, що суттєво обмежують людську свободу (право) та можливість вибору, а також суспільно-історичною формою особистої залежності людини від усталених виробничих відносин.

На сьогоднішній день прояви рабства є характерними перш за все для країн зі слабо розвинутою економікою та низьким рівнем соціальної захищеності населення, які виступають країнами-донорами для торгівлі людьми з метою подальшої експлуатації. Україна як і більшість країн продовжує страждати від рабства та работоргівлі, заборона на які має лише декларований характер. Більш того, продовжують існувати традиційні форми рабства, які мають морально-правовий аспект і, на жаль, значний відсоток припадає на дітей. Для суспільств, які перебувають на постіндустріальній стадії розвитку, характерне саме постіндустріальне рабство.

References:

1. Bodryyyar, Zh. (2000). *Symvolycheskyy obmen y smert'*. Moskva: Dobrosvet.
2. Hyddens, Э. (1999). *Sotsyolohyya*. Moskva: Эдыторыял URSS.
3. Hlobal'nshy al'yans protyv prynudytel'noho truda: doklad Heneral'noho dyrektora MOT na Mezhdunarodnoy konferentsyy truda 2005 hoda (93-ya sessyya). <<http://www.un.org/ru/rights/trafficking/ilo.pdf>>.
4. *International Labour Organisation*. <<http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/lang--en/index.htm>>.
5. Konventsiya Orhanizatsiyi Ob"yednanykh Natsiy pro likvidatsiyu vsikh form dyskryminatsiyi shchodo zhinok. *Oficijnij veb-sajt Verkhovnoi Radi Ukraini*. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207>.
6. Learn about Five Forms of Slavery. <<http://freedomcenter.org/enabling-freedom/five-forms-of-slavery>>.
7. Marks, K. (1955). *Sochynenyya, Vol.46, Part 1*. Moskva: Hospolytyzdat.
8. Prava lyudyny (1991). *Suchasni formy rabstva. Vykklad faktiv No 14*. N'yu-York: OON.
9. The suppression of slavery (memorandum submitted by the Secretary-General to the Ad Hoc Committee on Slavery), dokument Orhanyzatsyyi Obiedynennykh Natsyy ST/SPA/4 (1951 hod.), str.31.